

DAFTAR ISI

KATA PENGANTAR	i
INTISARI	iv
ABSTRACT	v
DAFTAR ISI	vi
DAFTAR GAMBAR	ix
DAFTAR TABEL	xv
DAFTAR NOTASI	xvii
DAFTAR SINGKATAN	xviii
DAFTAR LAMPIRAN	xix
BAB I PENDAHULUAN	1
1.1 Latar belakang	1
1.2 Perumusan masalah	7
1.3 Batasan masalah	8
1.4 Tujuan penelitian	9
1.5 Keaslian penelitian	9
1.6 Manfaat penelitian	11
BAB II TUNJAUAN PUSTAKA	12
2.1 Tinjauan pustaka	12
2.2 Kerangka kerja teori	19
2.3 Kerangka kerja konseptual	19
BAB III DASAR TEORI	21
3.1 Magnesium dan paduannya	21
3.2 Aluminium dan paduannya	25
3.3 <i>Friction stir welding</i>	32
3.4 Prinsip kerja FSW	33
3.5 Desain dan material <i>tool</i> (<i>shoulder</i> dan <i>pin</i>)	34
3.6 Sambungan las FSW	49
3.7 Perpindahan panas pada las FSW	43
3.7.1 Masukan panas (<i>heat input</i>) las FSW	44
3.7.2 Distribusi panas las FSW	48
3.8 Aliran material pada las FSW	50
3.9 Proses termo-mekanik	53
3.10 Senyawa intermetalik	54
3.11 Pengelasan FSW tidak sejenis (<i>Dissimilar</i>)	56
3.12 Sifat mekanik FSW	58
3.10.1 Distribusi kekerasan pada las FSW	58
3.10.2 Kekuatan tarik pada las FSW	59
3.13 Tegangan sisa (<i>residual stress</i>) pada las FSW	59
3.14 Laju Perambatan retak fatik pada las FSW	63
3.14.1 Mekanisme perambatan Retak	64
3.14.2 Perambatan retak fatik	65
3.15 Perlakuan <i>shot peening</i> pada hasil las FSW	69
3.16 Korosi pada sambungan FSW	70
3.17 Teknik penguatan material	71

BAB IV METODE PENELITIAN	73
4.1 Bahan dan peralatan penelitian	73
4.2 Pahat yang digunakan pada pengelasan FSW	76
4.3 Parameter penelitian	77
4.4 Rancangan penelitian	78
4.5 Proses Pengelasan FSW	80
4.6 Proses Pengambilan data	81
4.6.1 Pengukuran siklus termal pengelasan FSW	81
4.6.2 Posisi pengambilan sampel uji	82
4.6.3 Pengamatan struktur mikro	83
4.6.4 Pengujian kekerasan (<i>hardness test</i>)	84
4.6.5 Pengujian tarik (<i>tensile test</i>)	85
4.6.6 Pengujian perambatan retak fatik (<i>fatigue crack growth</i>)	87
4.6.7 Pengujian laju korosi sambungan las	90
4.6.8 Perlakuan <i>shot peening</i>	91
4.6.9 Pengukuran tegangan sisa (<i>residual stress</i>)	93
4.7 Diagram penelitian	95
BAB V HASIL DAN PEMBAHASAN	99
5.1 Pengelasan FSW similar magnesium alloy AZ31B-H24	99
5.1.1 Material magnesium alloy AZ31B-H24	99
5.1.2 Siklus thermal	100
5.1.3 Struktur mikro sambungan las	106
5.1.4 Kekuatan tarik sambungan las	113
5.1.5 Kekerasan sambungan las	119
5.1.6 Tegangan sisa sambungan las	121
5.1.7 Perambatan retak fatik sambungan las	123
5.1.8 Ketahanan laju korosi sambungan las	134
5.2 Perlakuan <i>shot peening</i> pada sambungan las FSW AZ31B-H24	138
5.2.1 Kekasaran permukaan sambungan las pasca <i>shot peening</i>	138
5.2.2 Struktur mikro sambungan las pasca <i>shot peening</i>	141
5.2.3 Kekuatan tarik sambungan las pasca <i>shot peening</i>	143
5.2.4 Nilai kekerasan sambungan las pasca <i>shot peening</i>	147
5.2.5 Tegangan sisa sambungan las pasca <i>shot peening</i>	149
5.2.6 Kekuatan perambatan retak fatik sambungan las pasca <i>shot peening</i>	153
5.2.7 Metalografi sambungan las pasca <i>shot peening</i>	158
5.2.8 Ketahanan laju korosi sambungan las pasca <i>shot peening</i>	164
5.3 Pengelasan FSW similar aluminium alloy AA6061-T6	166
5.3.1 Material aluminium alloy AA6061-T6	166
5.3.2 Siklus termal	168
5.3.3 Struktur makro dan mikro sambungan las	173
5.3.4 Kekuatan tarik sambungan las	180
5.3.5 Kekerasan sambungan las	184
5.3.6 Tegangan sisa sambungan las	187
5.3.7 Perambatan retak fatik sambungan las	188
5.3.8 Ketahanan laju korosi sambungan las	194

5.4 Perlakuan <i>shot peening</i> pada sambungan las FSW AA6061-T6	197
5.4.1 Perlakuan <i>shot peening</i> pada sambungan las FSW AA6061-T6	197
5.4.2 Struktur mikro sambungan las pasca <i>shot peening</i>	198
5.4.3 Kekuatan tarik sambungan las pasca <i>shot peening</i>	200
5.4.4 Nilai kekerasan sambungan las pasca <i>shot peening</i>	203
5.4.5 Tegangan sisa sambungan las pasca <i>shot peening</i>	205
5.4.6 Kekuatan perambatan retak fatik sambungan las pasca <i>shot peening</i>	207
5.4.7 Ketahanan laju korosi sambungan las pasca <i>shot peening</i>	212
5.5 Pengelasan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	215
5.5.1 Siklus termal fsw tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	216
5.5.2 Visualisasi, struktur makro dan mikro sambungan las	220
5.5.3 SEM dan EDX sambungan las FSW tak sejenis	224
5.5.4 Kekuatan tarik sambungan las FSW tak sejenis	232
5.5.5 Kekerasan sambungan las FSW tak sejenis	234
5.5.6 Tegangan sisa sambungan las FSW tak sejenis	236
5.5.7 Perambatan retak fatik sambungan las FSW tak sejenis	238
5.5.8 Ketahanan laju korosi sambungan las FSW tak sejenis	242
5.6 Perlakuan <i>Shot Peening</i> pada Sambungan Las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	245
5.6.1 Kekuatan tarik sambungan las FSW tak sejenis pasca <i>shot peening</i>	245
5.6.2 Nilai kekerasan sambungan las FSW tak sejenis pasca <i>shot peening</i>	247
5.6.3 Tegangan sisa sambungan las FSW tak sejenis pasca <i>shot peening</i>	251
5.6.4 Kekuatan perambatan retak fatik sambungan las FSW tak sejenis pasca <i>shot peening</i>	252
5.6.5 Ketahanan laju korosi sambungan las FSW tak sejenis pasca <i>shot peening</i>	258
BAB VI KESIMPULAN DAN SARAN	260
6.1 Kesimpulan	260
6.2 Saran	264
DAFTAR PUSTAKA	265
DAFTAR LAMPIRAN	280

DAFTAR GAMBAR

Gambar 1.1	Panel dashboard dari material paduan Al-Mg	1
Gambar 1.2	Proses pengelasan FSW paduan aluminium pada industri	4
Gambar 2.1	Kerangka kerja teori penelitian	19
Gambar 2.2	Kerangka kerja konseptual penelitian	19
Gambar 3.1	Magnesium paduan dan proses pembentukan	21
Gambar 3.2	Diagram fasa paduan magnesium-aluminium	21
Gambar 3.3	Grafik magnesium paduan AZ31	24
Gambar 3.4	Struktur mikro magnesium paduan AZ31B-H24	25
Gambar 3.5	Skema <i>heat treatment</i> pada proses <i>age-hardening</i>	27
Gambar 3.6	Grafik <i>artificial aging</i> pada aluminium paduan	29
Gambar 3.7	Struktur mikro aluminium paduan AA6061-T6	30
Gambar 3.8	Grafik pembentukan persipitasi pada proses pengelasan	31
Gambar 3.9	Skematik FSW (<i>friction stir welding</i>)	33
Gambar 3.10	Posisi <i>advancing side</i> dan <i>retreating side</i> terhadap arah putaran <i>tool</i>	34
Gambar 3.11	Jenis <i>shoulder tool</i> pada pengelasan FSW	36
Gambar 3.12	Bentuk <i>pin</i> pada pengelasan FSW	37
Gambar 3.13	Daerah SZ, TMAZ HAZ, BM pengelasan FSW	40
Gambar 3.14	Struktur mikro FSW AA6061-T6	40
Gambar 3.15	Daerah pembangkitan panas pada <i>tool</i>	44
Gambar 3.16	Geometri bentuk <i>pin</i> segitiga dan bujur sangkar	46
Gambar 3.17	Proses tahapan pengelasan FSW	46
Gambar 3.18	Diagram panas pada proses pengelasan FSW	48
Gambar 3.19	Siklus termal pada pengelasan FSW	50
Gambar 3.20	Ikatan antarmuka sambungan FSW	51
Gambar 3.21	Pola aliran material pengelasan FSW AA6061-T6/AZ31	51
Gambar 3.22	Aliran material proses pengelasan FSW	52
Gambar 3.23	Diagram fase Al-Mg	55
Gambar 3.24	Daerah terbentuknya IMCs pada FSW tidak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	56
Gambar 3.25	Distribusi kekerasan sambungan FSW AA6061-T6/AZ31B-H24	58
Gambar 3.26	Tegangan tarik pengelasan FSW tidak sejenis AA6061/AZ31B	59
Gambar 3.27	Skema tegangan sisa pada proses pengelasan FSW	60
Gambar 3.28	Distribusi keseimbangan tegangan sisa	62
Gambar 3.29	Distribusi tegangan sisa pada pengelasan FSW	63
Gambar 3.30	Proses perambatan retak fatik	64
Gambar 3.31	Mekanisme retak material logam	65
Gambar 3.32	Jenis mode pembebanan FCG (<i>fatigue crack growth</i>)	66
Gambar 3.33	Skema retak awal pada spesimen uji fatik	67
Gambar 3.34	Daerah plotting da/dN vs ΔK pada FCG	68
Gambar 3.35	Skema <i>shot peening</i>	70
Gambar 3.36	Struktur permukaan material setelah perlakuan <i>shot peening</i>	70

Gambar 3.37	Kekuatan fatik sambungan las dengan perlakuan <i>shot peening</i>	71
Gambar 4.1	Geometry <i>pin</i> pengelasan FSW	76
Gambar 4.2	Rancangan pengelasan FSW	81
Gambar 4.3	Skema pengukuran siklus termal pada pengelasan FSW	82
Gambar 4.4	Posisi pengambilan sampel	84
Gambar 4.5	Penampang uji kekerasan sambungan las FSW	85
Gambar 4.6	Pijakan indenter <i>Vickers microhardness (VHN)</i>	85
Gambar 4.7	Spesimen uji tarik (ASTM E-8)	85
Gambar 4.8	Grafik menentukan tegangan luluh/ <i>yeild</i> (σ_y)	87
Gambar 4.9	Spesimen uji perambatan retak fatik model middle tesion M(T) atau <i>CCT (centre-cracked tension)</i> (ASTM E-647)	87
Gambar 4.10	Siklus diagram pembebanan fatik	88
Gambar 4.11	Diagram <i>incremental polynomial method</i>	89
Gambar 4.12	Spesimen uji laju korosi (ASTM G-48)	90
Gambar 4.13	Skema uji laju korosi model 3 sel elektroda	91
Gambar 4.14	Skema <i>shot peening</i> pada sambungan las FSW	92
Gambar 4.15	Posisi pengukuran tegangan sisa dengan <i>diffraction neutron</i>	93
Gambar 4.16	Skema pengukuran tegangan sisa dengan <i>diffraction neutron</i>	94
Gambar 4.17	Diagram alir penelitian	95
Gambar 5.1	Struktur mikro logam induk AZ31B-H24	100
Gambar 5.2	Siklus termal FSW AZ31B-H24 dengan bentuk <i>pin</i> silinder	101
Gambar 5.3	Siklus termal FSW AZ31B-H24 dengan bentuk <i>pin</i> persegi	103
Gambar 5.4	Siklus termal FSW AZ31B-H24 dengan bentuk <i>pin</i> segitiga	104
Gambar 5.5	Temperatur puncak jarak 10 cm dari garis pengelasan FSW AZ31B-H24 dengan variasi putaran dan bentuk pin	105
Gambar 5.6	Perbedaan bentuk dan jari-jari pin (R_{pin})	106
Gambar 5.7	Struktur mikro daerah pengadukan (SZ) FSW AZ31B-H24	108
Gambar 5.8	Sambungan FSW AZ31B-H24 dengan geometri <i>pin</i> silinder	108
Gambar 5.9	Sambungan FSW AZ31B-H24 dengan geometri <i>pin</i> segi empat	110
Gambar 5.10	Sambungan FSW AZ31B-H24 dengan geometri <i>pin</i> segi tiga	111
Gambar 5.11	SEM, EDX, dan X-rd struktur mikro	112
Gambar 5.12	Kekuatan tarik dan keuletan sambungan FSW AZ31B-H24	114
Gambar 5.13	Efisiensi sambungan las FSW AZ31B-H24	115
Gambar 5.14	Profil patahan uji tarik sambungan las FSW AZ31B-H24	116
Gambar 5.15	SEM patahan uji tarik sambungan FSW AZ31B-H24	118
Gambar 5.16	Kekerasan sambungan FSW AZ31B-H24	120
Gambar 5.17	Tegangan sisa sambungan FSW AZ31B-H24	122
Gambar 5.18	Perbandingan siklus dan panjang retak fatik sambungan FSW AZ31B-H24 dengan spesimen M(T)	124
Gambar 5.19	Perambatan retak fatik sambungan FSW AZ31B-H24 dengan spesimen M(T)	125

Gambar 5.20	<i>Trendline</i> perambatan retak fatik Gambar 5.19	126
Gambar 5.21	SEM permukaan patahan fatik daerah I sambungan FSW AZ31B-H24	127
Gambar 5.22	SEM permukaan patahan fatik daerah II sambungan FSW AZ31B-H24	128
Gambar 5.23	Perambatan retak fatik sambungan FSW AZ31B-H24 dengan spesimen SECT	129
Gambar 5.24	Perbandingan siklus dan panjang retak fatik sambungan FSW AZ31B-H24 dengan spesimen SECT	130
Gambar 5.25	SEM permukaan patahan fatik sambungan FSW AZ31B-H24 dengan spesimen SECT pada putaran 2280 rpm	131
Gambar 5.26	SEM faktografi patahan fatik sambungan FSW AZ31B-H24 spesimen SECT daerah AS dan RS	132
Gambar 5.27	Tafel polarisasi sambungan FSW AZ31B-H24 dengan variasi bentuk <i>pin</i>	136
Gambar 5.28	Kekasaran sambungan FSW AZ31B-H24 variasi intensitas <i>shot peening</i>	138
Gambar 5.29	SEM Permukaan daerah SZ dengan variasi intensitas <i>shot peening</i>	140
Gambar 5.30	Struktur mikro sambungan FSW AZ31B-H24 dengan variasi intensitas <i>shot peening</i>	141
Gambar 5.31	Struktur mikro daerah SZ sambungan FSW AZ31B-H24 pada intensitas <i>shot peening</i> 0,006A	142
Gambar 5.32	Kekuatan tarik dan regangan sambungan FSW AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	144
Gambar 5.33	Profil patahan uji tarik sambungan las FSW AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	145
Gambar 5.34	SEM patahan uji tarik sambungan las FSW AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	147
Gambar 5.35	Nilai kekerasan sambungan FSW AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	148
Gambar 5.36	Nilai kekerasan arah vertikal ketebalan plat FSW AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	149
Gambar 5.37	Tegangan sisa sambungan FSW AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	150
Gambar 5.38	Tegangan sisa sambungan FSW AZ31B-H24 intensitas <i>shot peening</i> 0,006A menggunakan <i>neutron diffraction</i>	152
Gambar 5.39	Perbandingan panjang retak (<i>a</i>) dan siklus fatik (<i>N</i>) sambungan FSW AZ31B-H24 dengan variasi intensitas <i>shot peening</i>	153
Gambar 5.40	Perambatan retak fatik sambungan FSW AZ31B-H24 dengan variasi intensitas <i>shot peening</i>	154
Gambar 5.41	<i>Trendline</i> perambatan retak fatik Gambar 5.40	156
Gambar 5.42	SEM patahan permukaan uji fatik FSW AZ31B-H24 daerah perambatan I	157
Gambar 5.43	SEM patahan permukaan uji fatik FSW AZ31B-H24 daerah perambatan II	158

Gambar 5.44	<i>X-rd diffraction</i> sambungan las FSW AZ31B-H24	159
Gambar 5.45	Tekstur sambungan las FSW AZ31B-H24	161
Gambar 5.46	EBSD sambungan las FSW AZ31B-H24	162
Gambar 5.47	Tafel polarisasi sambungan FSW AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	165
Gambar 5.48	Struktur mikro logam induk AA6061-T6	167
Gambar 5.49	Siklus termal FSW AA6061-T6 dengan bentuk <i>pin</i> silinder	160
Gambar 5.50	Siklus termal FSW AA6061-T6 dengan bentuk <i>pin</i> persegi	170
Gambar 5.51	Siklus termal FSW AA6061-T6 dengan bentuk <i>pin</i> segitiga	172
Gambar 5.52	Temperatur puncak jarak 10 cm dari garis pengelasan FSW AA6061-T6	173
Gambar 5.53	Struktur makro sambungan las FSW AA6061-T6	174
Gambar 5.54	Struktur mikro daerah pengadukan (SZ) FSW AA6061-T6	176
Gambar 5.55	Sambungan FSW AA6061-T6 dengan geometri <i>pin</i> silinder	177
Gambar 5.56	Sambungan FSW AA6061-T6 dengan geometri <i>pin</i> persegi	178
Gambar 5.57	Sambungan FSW AA6061-T6 dengan geometri <i>pin</i> segitiga	180
Gambar 5.58	Kekuatan tarik dan keuletan sambungan FSW AA6061-T6	182
Gambar 5.59	Efisiensi sambungan las FSW AA6061-T6	183
Gambar 5.60	Profil patahan uji tarik sambungan las FSW AA6061-T6	184
Gambar 5.61	Kekerasan sambungan FSW AA6061-T6	186
Gambar 5.62	Tegangan sisa sambungan FSW AA6061-T6	188
Gambar 5.63	Perbandingan siklus dan panjang retak fatik sambungan las FSW AA6061-T6	189
Gambar 5.64	Perambatan retak fatik sambungan FSW AA6061-T6	190
Gambar 5.65	<i>Trendline</i> perambatan retak fatik Gambar 5.64	191
Gambar 5.66	SEM permukaan patahan fatik daerah I sambungan las FSW AA6061-T6	192
Gambar 5.67	SEM permukaan patahan fatik daerah II sambungan las FSW AA6061 T6	193
Gambar 5.68	Tafel polarisasi sambungan FSW AA6061-T6	196
Gambar 5.69	Kekasaran sambungan FSW AA6061-T6 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	197
Gambar 5.70	Struktur mikro sambungan FSW AA6061-T6 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	199
Gambar 5.71	Skematik perubahan struktur butiran pada permukaan pasca <i>shot peening</i>	199
Gambar 5.72	Kekuatan tarik dan regangan sambungan FSW AA6061-T6 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	201
Gambar 5.73	Profil patahan uji tarik sambungan las FSW AA6061-T6 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	202
Gambar 5.74	Nilai kekerasan sambungan FSW AA6061-T6 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	204

Gambar 5.75	Nilai kekerasan arah vertikal ketebalan plat FSW AA6061-T6 perlakuan <i>shot peening</i>	205
Gambar 5.76	Tegangan sisa sambungan FSW AA6061-T6 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	207
Gambar 5.77	Perbandingan siklus dan panjang retak fatik sambungan las FSW AA6061-T6 dengan variasi intensitas <i>shot peening</i>	208
Gambar 5.78	Perambatan retak fatik sambungan FSW AA6061-T6 dengan variasi intensitas <i>shot peening</i>	209
Gambar 5.79	Trenline perambatan retak fatik Gambar 5.78	209
Gambar 5.80	Skematik retakan pasca perlakuan <i>shot peening</i>	210
Gambar 5.81	SEM patahan permukaan uji fatik FSW AA6061-T6 daerah perambatan I	211
Gambar 5.82	SEM patahan permukaan uji fatik FSW AA6061-T6 daerah perambatan II	212
Gambar 5.83	Tafel polarisasi sambungan las FSW AA6061-T6 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	213
Gambar 5.84	Skematik korosi pada permukaan material pasca perlakuan <i>shot peening</i>	214
Gambar 5.85	Skematik pengelasan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	215
Gambar 5.86	Siklus termal FSW Tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 tanpa perlakuan H/C	217
Gambar 5.87	Siklus termal FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C	219
Gambar 5.88	Visualisasi FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	220
Gambar 5.89	Struktur makro FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	221
Gambar 5.90	Struktur mikro FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 tanpa perlakuan H/C	222
Gambar 5.91	Struktur mikro FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C	223
Gambar 5.92	SEM FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	225
Gambar 5.93	EDX sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	226
Gambar 5.94	Distribusi EDX sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	228
Gambar 5.95	SEM sambungan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C	229
Gambar 5.96	EDX <i>advancing side</i> (AS) sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C	230
Gambar 5.97	EDX <i>retreating side</i> (RS) sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C	231
Gambar 5.98	Kekuatan mekanis sambungan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	233
Gambar 5.99	Profil patahan uji tarik sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	234
Gambar 5.100	Distribusi kekerasan sambungan las FSW Tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 tanpa perlakuan H/C	235

Gambar 5.101 Distribusi kekerasan sambungan las FSW Tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C	236
Gambar 5.102 Tegangan sisa sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	237
Gambar 5.103 Perbandingan panjang retak fatik (a) vs. siklus (N) sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	238
Gambar 5.104 Perambatan retak fatik sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	239
Gambar 5.105 <i>Trendline</i> FCGR Gambar 5.104 pada perambatan daerah II	240
Gambar 5.106 SEM permukaan patahan fatik daerah I sambungan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	240
Gambar 5.107 SEM permukaan patahan fatik daerah II sambungan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	241
Gambar 5.108 Tafel sambungan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	244
Gambar 5.109 Kekuatan tarik dan regangan sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	246
Gambar 5.110 Profil patahan uji tarik sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	247
Gambar 5.111 Distribusi kekerasan sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 tanpa perlakuan H/C pasca <i>shot peening</i>	248
Gambar 5.112 Distribusi kekerasan sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C pasca <i>shot peening</i>	250
Gambar 5.113 Tegangan sisa sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	252
Gambar 5.114 Perbandingan panjang retak fatik (a) dan siklus (N) sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	253
Gambar 5.115 Perambatan retak fatik sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	254
Gambar 5.116 <i>Trendline</i> perambatan retak fatik Gambar 5.113 pada perambatan daerah II perambatan retak fatik	255
Gambar 5.117 SEM patahan permukaan uji fatik sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pada daerah perambatan retak I	256
Gambar 5.118 SEM patahan permukaan uji fatik sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pada daerah perambatan retak II	257
Gambar 5.119 Tafel sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	258

DAFTAR TABEL

Tabel 1.1 Penelitian FSW tidak sejenis aluminium paduan seri 6xxx dan magnesium paduan seri AZ	10
Tabel 2.1 Penelitian FSW tidak sejenis magnesium paduan dan aluminium paduan	16
Tabel 3.1 Klasifikasi Aluminium	25
Tabel 3.2 Senyawa intermetalik pada paduan aluminium	30
Tabel 3.3 Karakteristik material <i>tool</i> pengelasan FSW	39
Tabel 3.4 Tingkat pengaruh aliran material dan temperatur FSW	53
Tabel 3.5 <i>Physical properties</i> aluminium dan magnesium	57
Tabel 3.6 Penyebab korosi sambungan las FSW dilihat dari struktur mikro	72
Tabel 4.1 Komposisi kimia dan sifat mekanik material	74
Tabel 4.2 Peralatan kegiatan penelitian	74
Tabel 4.3 Parameter pengelasan FSW	77
Tabel 4.4 Parameter perlakuan <i>shot peening</i>	78
Tabel 5.1 Komposisi kimia dan sifat mekanik AZ31B-H24	99
Tabel 5.2 Ukuran butiran (<i>grain size</i>) rata-rata daerah SZ	106
Tabel 5.3 Kekuatan tarik dan keuletan sambungan FSW AZ31B-H24	113
Tabel 5.4 Nilai <i>n</i> dan <i>C</i> konstanta Paris sambungan las FSW AZ31B-H24	125
Tabel 5.5 Tafel polarisasi sambungan las FSW AZ31B-H24	135
Tabel 5.6 Parameter perlakuan <i>shot peening</i>	139
Tabel 5.7 Kekuatan tarik dan regangan sambungan FSW AZ31B-H24 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	144
Tabel 5.8 Tegangan sisa pada sambungan FSW AZ31B-H24 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	150
Tabel 5.9 Nilai <i>n</i> dan <i>C</i> konstanta Paris sambungan las FSW AZ31B-H24 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	155
Tabel 5.10 Tafel polarisasi sambungan FSW AZ31B-H24 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	164
Tabel 5.11 Komposisi kimia dan sifat mekanik AA6061-T6	166
Tabel 5.12 Ukuran butiran (<i>grain size</i>) rata-rata daerah SZ pada FSW AA6061-T6	176
Tabel 5.13 Kekuatan tarik dan regangan sambungan las FSW AA6061-T6	181
Tabel 5.14 Nilai <i>n</i> dan <i>C</i> konstanta Paris sambungan las FSW AA6061-T6	191
Tabel 5.15 Tafel polarisasi sambungan las FSW AA6061-T6	195
Tabel 5.16 Kekuatan tarik dan regangan sambungan FSW AA6061-T6 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	200
Tabel 5.17 Tegangan sisa pada sambungan FSW AA6061-T6 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	206
Tabel 2.18 Nilai <i>n</i> dan <i>C</i> konstanta Paris sambungan las FSW AA6061-T6 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	209
Tabel 5.19 Tafel polarisasi sambungan AA6061-T6 dengan perlakuan <i>shot peening</i>	213

Tabel 5.20 Spesifikasi pemanas dan pendinginan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	216
Tabel 5.21 Temperatur puncak <i>advancing side</i> dan <i>retreating side</i> pada pengelasan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 dengan perlakuan H/C	218
Tabel 5.22 Kekuatan tarik dan keuletan sambungan FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	232
Tabel 5.23 Nilai n dan C konstanta Paris sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	240
Tabel 5.24 Tafel polarisasi sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24	243
Tabel 5.25 Kekuatan tarik dan keuletan sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	247
Tabel 5.26 Tegangan sisa pada permukaan sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	252
Tabel 5.27 Nilai n dan C konstanta Paris sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	255
Tabel 5.28 Tafel polarisasi sambungan las FSW tak sejenis AA6061-T6/AZ31B-H24 pasca perlakuan <i>shot peening</i>	258

DAFTAR NOTASI

a	: Panjang retak	α	: Fungsi termal
a_t	: Berat atom	β	: Fasa persipitasi
A_0	: Luas penampang	β_1'	: Fasa persipitasi 1
c	: Panas spesifik	β_2'	: Fasa persipitasi 2
CPR	: <i>Corrosion penetrate rate</i>	ΔL	: Perbandingan pertambahan panjang
b	: Ketebalan	ΔK	: Faktor intensitas tegangan
D	: Densitas logam	ΔP	: Selisih pembebanan
d	: Diameter	ε	: Regangan
da	: Perubahan panjang retak	ε_{hkl}	: Regangan kisi
dN	: Perubahan jumlah siklus	λ	: Panjang gelombang
d_{hkl}	: Jarak kisi	ρ	: Massa jenis
E	: Modulus elastisitas	σ	: Tegangan
EL	: Prosentase pertambahan panjang	σ_y	: Tegangan luluh
E_{corr}	: Potensial tegangan korosi	σ_{ii}	: Tegangan sisa
F	: Gaya tarik	π	: phi
I_{corr}	: Kerapatan arus korosi	θ_{hkl}	: Sudut kisi
k	: Konduktivitas panas	τ	: Tegangan geser
k	: Konstanta	ω_r	: Putaran
K_0	: Fungsi Bassel	2θ	: Sudut peak
K_{max}	: Intensitas tegangan maksimal		
K_{min}	: Intensitas tegangan minimal		
l_0	: Panjang awal		
l_i	: Panjang sesaat		
l_f	: Panjang setelah patah		
n	: Jumlah electron valensi		
P	: Tekanan		
P_{max}	: Pembebanan maksimal		
P_{min}	: Pembebanan minimal		
Q	: Panas (kalor) yang dibangkitkan		
R	: <i>Stress ratio</i>		
r	: Jari-jari		
RA	: Persentase pengurangan luas		
$SSSS$	: Super saturated solid solution		
t	: waktu		
T	: Temperatur akhir		
T_o	: Temperatur awal		
T_m	: Tempetarur <i>melting</i>		
v	: Kecepatan		
ν	: <i>Poisson's ratio</i>		
W	: Lebar		

DAFTAR SINGKATAN

<i>Al</i>	: Aluminium
<i>AS</i>	: <i>Advancing side</i>
<i>ASTM</i>	: American Society for Testing and Materials
<i>BM</i>	: <i>Base metal</i>
<i>CCT</i>	: <i>Center cracked-tension</i>
<i>CR</i>	: <i>Corrosion rate</i>
<i>Cu</i>	: Cuprum (Tembaga)
<i>EDX</i>	: <i>Electron dispersive spectrometry</i>
<i>FCGR</i>	: <i>Fatigue crack growth rate</i>
<i>FSW</i>	: <i>Frition stir welding</i>
<i>H/C</i>	: <i>Heater-Cooling</i>
<i>HAZ</i>	: <i>Heat affected zone</i>
<i>Hv</i>	: <i>Vickers microhardness</i>
<i>IMCs</i>	: <i>Intermetallic compound</i>
<i>Mg</i>	: Magnesium
<i>MIG</i>	: <i>Metal inner gas</i>
<i>MT</i>	: <i>Mechanical tensioning</i>
<i>PWT</i>	: <i>Post weld treatment</i>
<i>RS</i>	: <i>Retreating side</i>
<i>RS</i>	: <i>Residual Stress</i>
<i>SCC</i>	: <i>Stress corrosion cracking</i>
<i>SEM</i>	: <i>Scanning electron microscope</i>
<i>Si</i>	: Silicon
<i>SP</i>	: <i>Shot peening</i>
<i>STT</i>	: <i>Static Thermal Tensioning</i>
<i>SZ</i>	: <i>Stir zone</i>
<i>Ti</i>	: Titanium
<i>TIG</i>	: <i>Tungsten inner gas</i>
<i>TMAZ</i>	: <i>Thermal-mechanically affected zone</i>
<i>TT</i>	: <i>Thermal tensioning</i>
<i>UTS</i>	: <i>Ultimate tensile strength</i>
<i>YS</i>	: <i>Yield strength</i>
<i>Zn</i>	: Zinc (Seng)

UNIVERSITAS
GADJAH MADA

Karakterisasi Sifat-Sifat Mekanis Sambungan Pengelasan Friction Stir Welding (FSW) Tak Sejenis Magnesium Paduan AZ31B-H24 dan Aluminium Paduan AA6061-T6 dengan Variasi Putaran Tool dan Geometri

Pin serta Perlakuan Shot Peening

Muji Prihajatno, Prof. Ir. Mochammad Noer Ilman, S.T., M.Sc., Ph.D. IPM, ASEAN.Eng.; Ir. R. Rachmat A. Sriwijaya,

Universitas Gadjah Mada, 2025 | Diunduh dari <http://etd.repository.ugm.ac.id/>

DAFTAR LAMPIRAN

Lampiran 1 Publikasi

Lampiran 2 Data uji kekuatan tarik

Lampiran 3 Data uji kekerasan (*micro-Vickers*)

Lampiran 4 Data uji FCGR